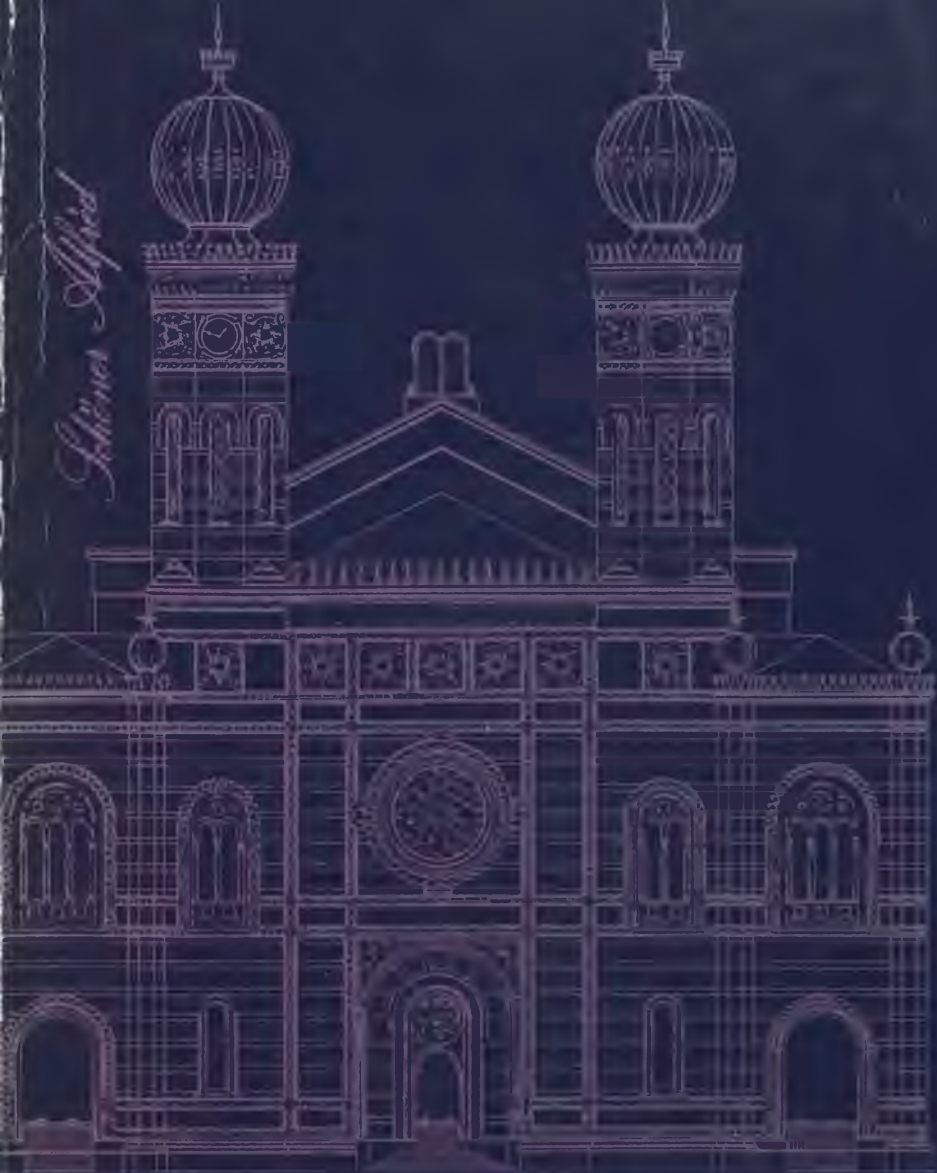

Thomas Agoston

A DOHÁNY UTCAI ZSINAGÓGA
THE SYNAGOGUE OF DOHÁNY STREET

*E kiadvány létrehozói a könyv bevételét
a Dohány utcai zsinagóga rekonstrukciójára
ajánlják fel*

*The compilers of this publication offer
the receipts
from this book for the reconstruction
of the synagogue of Dohány Street*

**SCHÖNER
ALFRÉD**

**A DOHÁNY
UTCAI
ZSINAGÓGA**

**Budapest
1989**

**A felvételeket készítették: Bobella Tamás, Erdei Péter
és Gábor Viktor**

**A kötetet tervezte: Haynal Kornél
Felelős kiadó: MIOK Kulturális Központ
Készült az OPTIMUM Kiadó gondozásában**

**Felelős vezető: Herskovits György
ISBN 963 02 6937 6**

**89-2409 - Révai Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Horváth Józsefné dr.**

TEMPLOM ÉPÍTÉSÉNEK ELŐTÖRTÉNETÉBŐL. A XVIII. században a magyar zsidóság életében a vezető szerepet két régi közösség, Óbuda és Pozsony tölti be. Az 1800-as években azonban két generáció elég, hogy az elsőséget úgy demográfiai, mint egzisztenciális helyzet és kulturáltság tekintetében Pest vegye át.

Első adatunk a Pestről származó Saul-ról van, aki egy budai, hasonló személynevű hittestvérével együtt, Székesfehérváron telepszik meg és itt a helyi káptalan IV. Béla kiváltságlevelének hitelesítésére kéri. Pesten a török hódoltság idején is találunk zsidókat, azonban 1686-tól kezdve, mintegy 100 esztendőn keresztül még nyomuk sincs. A történettudomány ezt azzal indokolja, hogy a szabad királyi városok félték a zsidók kereskedelmi és

ipari konkurenciájától. Pest városában az 1727-ben tartott zsidó összeírás jegyzőkönyve így fogalmaz a városról:

„... sőt még azt se tűrjük, hogy itt bárki is megháljon, kivéve szükség esetén, vagy ha éjszaka rájuk tör, vagy a királyi táblánál elintéznivalójuk akad.”

A város a XVIII. század utolsó harmadáig zsidókat nem hajlandó befogadni. Azonban 1783. március 31-én II. József császári rendelete megszünteti e — hivatalból is érvényben levő — előítéletet. Letelepedésük immár megengedetté vált a sz. k. városokban, a kivételt csak a bányavárosok jelentették. Így kerültek a zsidók Pestre, elsősorban a Terézvárosba és a Belvárosba. A hivatalos összeírásból tudjuk, hogy 1787-ben tizenégy ún. „megtúrt” és 114 „telepes” élt a Duna baloldalán.

Ugyanebben az évben már első imaházuk is megalakult a mai Majakovszkij, az egykori Király utcában, a Hausler-féle majorságban.

1826-ban felavatták a bécsi hitközség reprezentatív zsinagógáját. A pesti zsidók közül többen jártak a császári fővárosban és az ottani zsidó templom mély benyomást tett rájuk. Ennek hatására vezetik be a megreformált istentiszteletet a Király utcában, a „Fehérlúd” házban levő templomban. Ezt cultustempel-nek nevezték el, ahol kórus kíséretében, tehát módosított formában tartották a szertartást. Ez azért fontos, mert innen már egyenes az út a Dohány utcai zsinagóga liberalizált, és meghatározó módon modernizált istentiszteleti rendjéhez, amely olyan épületben történt, amely külső és belső megjelenési formájában stílusreemtő erővel bírt.

A zsinagógaépítés előzményéről 1901-ben megjelent, Tenczer-díjjal jutalmazott pályaművében így ír Büchler Sándor:

„A telek, melyen a hatalmas és díszes voltával imponáló templom felépült, báró Baldácsy Antalnak képezte valaha tulajdonát. A rajta levő házat a hozzá

tartozó kerttel a báró 1837 május 14-én harminczkét esztendőre adta bérbe a hitközségnek, mely ugyanekkor 47.000 pengő forintot és 50. cs. kir. aranyat tábláztatott rá. A zsidók örök áron szerették volna megvásárolni, de ennek megátalója az volt, hogy egyes sz. kir. városokban, köztük Pesten, a zsidók ebben az időben tulajdonilag még nem szerezhettek ingatlanokat. A pestiek szigorú következtében bérházakban, nagy költség fejében kellett vallási és kulturális intézményeiket elhelyezni. Hiába folyamodtak 1812-ben, hogy engedékenység meg nekik zsinagóga, iskola építésére szolgáló terület megvásárlása, kérésüket elutasították. Hasonló próbálkozásuk 1825-ben ugyancsak sikertelenül járt.

Az eladás, ill. bérbeadás körülményéről így szól Szabad Királyi Pest Város Tanácsának bizonyítványa:

„Szabad Királyi Pest Város Tanácsának ezennel bizonyítja: hogy a kebelbeli házak s mindennemű földek bevallására és az átírások eszközésére tanácsilag rendelt Biztosság hivatalos jelentése szerint 1844dik esztendei június 28dikán ugyanazon Biztosság előtt következő átírás tételét légyen:
A helybeli izraelita Község nevében ennek előljárói Oestreicher Dávid, Sterr Josef, és Breisach Hermán árvák attya kéri a Teréz külvárosi dohányutzában 376 sz.: a: fekvő házat, mely 1801 februar 21. Méis: Baldaccy Antal, s neje szül: Hunyady Anna báróné Ő nagyságok nevére iratott át, s mellyet a nevezett község 1837 évi május 14kén költ zálog, s illetőleg adás vevési szerződés szerint tisztelt Ő méltóságoktól 47.000 ft és 50. cs. kir. aranyért meg vett, Ő cs. Kir. Apost: Felségének a N.M. Magy. Kir: helytartó tanács által 1843 Szt. Mihály hó 5kén 32247 szám alatt intézvénnyezett, legkegyelmesb engedelme, s erre múlt évi October 27kén 14036 szám alatt költ tanácsi végzés, nem különben a f. évi június 26kán 9185 szám alatt költ törvényszéki határozat következtében a helybeli Izraelita Község nevére átíratni, mely is a fenttiszelt KSz. Intézményében foglalt feltételek alatt az érintett izraelita Község nevére átíratik: miszerint ezen házat, s annak telkét a vevő izraelita Község csupán csak isteni tiszteltre, s oskolai célra használhassa, az ott most már létező, vagy ezután építendő épületbe semmi hasznót hajtó keresetét, t.i. mesterséget, korcsmáltatást, húsmérést, avagy kereskedést ne gyakoroljon, s ne gyakoroltathasson, ott bolt ne nyitathassék s a többször mondott község, nem csak ezen háztól járandó közadót évenként fizesse, hanem 25 esztendő forgása után az ezen háztelkétől s rajta találtatandó épületeknek becsárától, a telekhivatali pénztárba kijárandó taksákat, s az úgy nevezett Kandemiális Árokat mindannyszor megfizetni tartozzék . . .

Szepessy Ferenc s.k.
Polgármester
Feszl Angusztó s.k.
Aljegyző²²

Szabad Királyi Pest Város Tanácsának 1844. évi jegyzőkönyve szerint (X. könyv 368. szám) ez év június 28-án a fent említett telekhez hozzácsatolták Nefsi Péter és felesége „Teréz Városi sip Utczában” levő telkét. Ezt az okmányt is Szepessy Ferencz Polgármester láttamozta és pecsételte le. Itt épült fel 1854-ben a fiú- és leányiskola, kiegészítve óvodával.

Világi és vallási vezetőkől álló testület 1845-ben döntötte el a templomépítést. Az az elv vezérelte őket, hogy e helyen olyan zsinagóga álljon, mely tiszteletben tartja a tradíciókat, de otthont ad a liberalizációs törekvéseknek is. Az istentiszteleteket ünnepélyessé kívánták tenni, orgona és énekkar alkalmazásával.

A kiírt pályázatra Hild József klasszicista, Feszl Frigyes bizánci stílusú épülettel jelentkezett. Végül Ludwig Förster mór stílusú épülettervét fogadták el. Förster 1797. október 8-án Bayreuthban született és 1863. február 14-én Gleichenbergben halt meg. E német építész tanított a bécsi Akadémián. Munkásságát az eklektika iránti szeretet határozta meg, de sokat tanult az olasz reneszánsz formanyelvéből is. Bécsben ő tervezte a zsinagógát, a Ringet és több bécsi középületet. Magyarországon nevéhez fűződik a miskolci zsinagóga tervezése.

A zsinagóga építéséhez 1854. július 30-án fogtak hozzá azzal, hogy az e helyen álló, s korábban funkcionáló épületeket lebontották. Amikor Förster az építkezésektől távol volt, a munkálatokat Wechselmann Ignác vezette. 1859. szeptember 6-án a zsidó nagyünnepek előtt ünnepi külsőségek közepette felavatták a templomot. A felavatást így örökíti meg a Nefelejts című folyóirat 1859. szept. 11-i száma :

„ — A pesti izraeliták új imaházának felszentelése múlt kedden a legnagyobb ünnepélylyel ment véghez. Már korán reggel roppant számú kíváncsi közönség lepte el a dohány-utcát, hol a szép zsinagóga épült. A meghívó jegyekkel ellátott vendégek 8 órakor egészen megtölték az imaház tágas kelyiségeit, '1,9-kor vette kezdetét az érdekes ünnepély, melyre a híveken kívül megjelentek a Buda-Pesten székelő hatóságok fejei, a tábornoki kar egy része, és számos vendég — valláskülönbőség nélkül — az egyházi, polgári és katonai nevezetességekből. A karzatokon mint eleven tarka virágfűzér bájos hölgykoszorú foglalt helyet. Először is felolvastatták az építési okmány, azután a domború aranyhímzéssel ékített zöld bársony függöny felgördült, a frigláda aranyozott ajtai megnyitak, és a helytartósági elnök úr, a jelenvolt tábornokok, valamint az izraelita község előljárói a szentélybe vonultak, hol az alapkö a szokásos kalapácsütésekkel letéteget. Most az új rabbi Meisl tudor úr a fölszentelési imát mondá el, mit a kulcsok átnyújtása követett ; e közben megzendült a pompás orgona, valalmint a férfi- és gyermekkar melódiadús éneke. Az ünnepély legérdekesebb részét azonban a szent írásnak (Thora) a frigszekerénybe történt elhelyezése képezé. A főkántornak a közép hajó mélyéből kihallatszó érczes hangja jelenté a menet közeledését, melyet a frigláda előtt felállított énekkar

köszöntött. A község ifjabb tagjai, virágkoszorúzott fáklyákkal kezükben nyiták meg a menetet, melynek közepén a szentírás vivői mozogtak előre. A szent tekercek, melyekre az „Isten szava” van jegyezve, bársonnyal, vert ezüsttel, rubinokkal és gyémántokkal ékített foglalványokban voltak. Most ismét megnyiták az aranyozott ajtókat, és a pompás tekercek elhelyeztetek a szekrényben. Erre a fő rabbi meggyűjtotta az úgynevezett „örök világot”, mely a menyegyzetről ezüst lánczokon lelógó csillag-alakú lámpában fénylett. Végül az új és régi nyugdíjazott rabbi alkalmi beszédeket tartottak, s a közönség déli 11 órakor szétoszlott. Nem kevésbé emelék az ünnepély érdekességét a valóban szép zene, melyet ez alkalomra Friedmann főkantor és Wohler tanár urak szereztek . . .”

A templom avatása a város kimagasló eseményének számított. Erről így ír a késői krónikás :

„Amikor az ország legszebb és legnagyobb zsinagógája szent rendeltetésének átadatott, a költészet ragyogásával teljes az a gyönyörű beszéd, melylyel Meisel rabbi elbűvölte a pesti zsidó és keresztény közönséget. Azt a mélységes áhítatot, melyet Meisel virágos nyelvű prédikációi a dohány utczai templom látogatóiban mindannyiszor felkeltek, fokozta az országoshírű Friedmann Mór az 1857-ben megválasztott főkantor lélekemelő előadása, melyben a hang hatalmával zsidó érzés és finom képzettség egyesül.”

A zsinagógában a rendszeres isteniszteleteken kívül, több kiemelkedő eseményre is sor került. 1860. december 20-án „zsidó—magyar testvéresülés” ünnepséget tartottak, melyen államférfiak, tudósok, írók, művészek jelentek meg, s ekkor első ízben felhangzott zsidó templomban a Szózat.

1861. április 8-án Széchenyi Istvánért, 1894-ben Kossuth Lajosért tartottak ünnepi megemlékezést. Tragikus események színhelye is volt a templom.

A Tanácsköztársaság bukása után nem sokkal bombamerénylet előztek meg. Azonban 1931. április 3-án már revolveres gyilkosság színhelye volt a „Dohány”. 1938. február 3-án három kézigránatot dobtak a templomból kijövő hívek közé. A háború tobzódásának közepén, 1944-ben mégis emberek ezreinek adott menedéket az imádság hajléka.⁵

DOHÁNY UTCAI ZSINAGÓGA ÉS A KORABELI MAGYAR MŰVÉSZET. A magyar művészet az elnyomatás idején, 1849 és 1867 között, a romantika korszaka. Ez az az idő, amikor az építészetben Pollack Mihály és Hild József már kevésbé tevékenykedik, és Feszl Frigyes, Hauser József és Gerster Károly neve kerül előtérbe. A szobrászatban Izsó Miklós, a festészetben Zichy Mihály, Than Mór, Wagner Sándor és elsősorban Madarász Viktor, valamint Székely Bertalan az, aki maradandót alkot.

A többi fejlett európai országhoz képest itthon a művészetnek nem volt elméleti irodalma. A holtpontról való elmozdulást jelentős mértékben a komoly hagyománnyal és múlttal rendelkező szépirodalom és zene segítette elő. Arany János balladáit,

Tompa Mihály versei hatottak az értelmiség gondolkodására, s egyben formálták a közhangulatot. Ha szimbolikus formában, de mégis ébrentartották a negyvennyolcas eszméket. A nemzeti opera, a szimfonikus muzsika a magyar verbunkosokból merítette forrását, s ez alkotásra serkentette a képzőművészetet is.

Nemzeti művészetünk kezdete idején a XIX. sz. első évtizedeiben a polgári-világi építészet háttérbe szorította az egyházi építkezéseket. Ekkor pompában, méretben, egyszóval hatásában akarták túlszárnyalni az előző század alkotásait. A klasszicizmus e korszaka a letisztult formákat, a világos és egyértelmű belső-külső szerkezetet, az építészeti fegyelmezettséget hangsúlyozta. Az ókori példák alapján, ezeknek nyomában, szinte utánérzéssel fejlődik a magyar klasszicista építészet. A magyarországi zsinagóga-művészetben e stílusnak közismert megjelenési formája a Landherr András által épített, s 1843-ban felszentelt óbudai zsinagóga.

E korszakot követően, a hazai kapitalizmus kibontakozásának idején „Arany János az elveszett nemzeti eposzokat akarta újraköltöni. Ugyanúgy szándékozták egyes művészeink a nemzeti díszítő formákat is újra feltalálni. A régészeti ismeretek fejletlensége miatt azonban ez a törekvés sok nehézségbe ütközött. Ezek hiányában sajátos nemzeti eklektika alakult ki, amely a »keleti« stílusokat, a bizánci, a mór és a román stílust akarta a magyar »vitézkötéssel« egységre ötvözni”.⁶

DOHÁNY UTCAI ZSINAGÓGA HOMLOKZATA. A sima kváderézéssel felhúzott sarokrizalitokat sokszögű háromnegyed oszlop fogja közre, melynek tetején egy-egy kupola emelkedik. Az oszlopoknál úgy a torusz, mint a trochilus szerkezeti elemként funkcionál. Az alsó részben levő valódi boltozatot több rétegű, keleties, ornamentális díszítés tölti ki. A felső szinten levő, ornamensekkel borított ablaknyílást négy oszlop tagolja.

Az oszloplábak felett, az ablaknyílások alsó szintjén és a fogazott párkánytag alatt a templom egész homlokzatán kőfonat húzódik végig.

A középrizalit alsó és középső egysége funkcionális jellegű. Hat lépcsőn jutunk fel a díszes főbejárat-hoz, amelyet téglány alakú keret ölel. Mindkét oldalán egy-egy félköríves záródású ablak biztosít

szimmetriát. A kapu felett bibliai idézet: „Vőászu li mikdás, vősáchánti bōtochám.” „És készítsenek számomra szentélyt, hogy közöttük lakozzam.”⁷ A csillaggal megjelölt betűk számértékének összege a zsinagóga építésének dátumát, az 1859-es esztendőt adják ki.

A szentírási mondat feletti áttört, mives rózsaaablak a belső tér egyik fő fényforrása. A két szélen levő ablakok formájukkal a Tízparancsolat kőtábláit imitálják. Mintegy így is kihangsúlyozva az épület vallási jellegét.

A középrizalit legfelső zónája ritmikusan ismétlődő ablakokból tevődik össze. A világos és sötétebb tónusú téglák, anyagukból és elhelyezkedésükből adódóan teremtik meg a harmóniát.

A két minaretszerű kupolás torony mögött — közepén — a háromszögű oromzat tetején római számokkal ellátott két kőtábla díszleg. A templom tornyai 43,61 méter magasak, a tornyokon levő — ma már sajnos nem működő — órák számlapjainak átmérője 1,34 méter.

A Dohány utcai templom a magyarországi zsinagóga-művészetben stílusteremtő szerepet töltött be. Ezt a hatást mutatta Knabe Ignác műve: a budai Öntőház utcai templom, amely a II. világháborúnak esett áldozatul. Temesvárott a Schulmann Ignác építette templom, valamint az 1869-ben felavatott pécsi zsinagóga, Gerster Károly és Frey Lajos munkája. De hasonló stílusjegyeket vélünk felfedezni az egykori debreceni, pozsonyi, malackai, jászberényi, orosházi, békéscsabai, galgóci, kolozsvári, monori, újpesti (nemrégiben renovált), adai, székesfehérvári, nagyszombati és a nagyváradi ortodox templomon is.

DOHÁNY UTCAI ZSINAGÓGA HELYE A ZSINAGÓGAI BELSŐ TÉR FEJLŐDÉSTÖRTÉNÉBEN. A zsinagóga szó a görög *synagoge* kifejezésből származik. Egyszerre az istentisztelet helye és tanház. Az utóbbira utal a II. világháború előtt, elsősorban észak-kelet Magyarországon is elterjedt elnevezése: a „Schül”. Ez a jiddis kifejezés a német „Schule” szóra vezethető vissza, s arra a rendeltetésre utal, amelyről a Dohány utcai zsinagóga építtetői és a Baldaccy család között kötött szerződésben is szó van.

A Biblia utáni zsidó irodalom legnagyobb gyűjteménye, a Talmud, azt írja elő, hogy a templomot a város legmagasabb pontján kellett építeni. A későbbi évszázadokban, a Szentföldön kívül élő zsidóknak, templom építésére legtöbbször csak a vá-

ros szélén, vagy a városon kívül jutott hely. Ez a gyakorlat valósult meg a Dohány templom esetében is.

Az ókorból Európában ránkmaradt épületek közül hadd emeljük ki a jugoszláviai Stobiban feltárt zsinagógát, mely bazilikás jelleget mutat.

A középkori zsinagógák, például a prágai Altneu Schul, kéthajós, két centrális oszlopú épületek.

Itália zsinagóga-építészete más irányban fejlődött. Négy központi oszlop és kilenc keresztboltozat a jellemző stílusjegyük. Ez a forma jelentős mértékben hatott Magyarországon is.

A templom, mint mondtuk, tanház is, ahol a tér közepén elhelyezett tóraolvasó-asztal a zsinagóga egyik legfontosabb helye. A székek elhelyezkedése is ezt mutatja. Mindegyiket a tóraolvasó-asztal irányába állították. A XVIII. században az egyenjogúság kivívása, az emancipáció, a liberalizációs törekvések a zsinagógák belső terében is éreztették hatásukat. Lényeges módosítások történtek.

„Belső elrendezést illetően is nagy változást tapasztalhatunk : Mindenek előtt a három oldalfallal (dél, nyugat, észak) párhuzamosan felállított imaállványok (stender) helyett — amelyek a közepén levő tóraolvasó emelvény irányában voltak elhelyezve — most már csakis keleti irányba néző padsorokat találunk. Ez az elrendezés most már nem kívánja mindenképpen a tóraolvasó emelvény közepén történő elhelyezését, annál kevésbé, mert a modern építkezési mód, a vasbeton alkalmazásával, nagyobb térkiképzést és áthidalásokat is meg tud oldani a közepén levő oszlopok nélkül is. Így megjelenik az új forma, a frigyszekrény és tóraolvasó egyesítése, oltárszerűen a keleti főfalon. A tervezők már nem idegenkednek a bazilikajellegű háromhajós megoldástól sem”⁸

A Dohány utcai zsinagóga tulajdonképpen bazilikális összetett tér. Nem más,

mint az őskeresztény bazilikák, a késő évszázadok bazilikáinak XIX. századi adaptációja. Maga a bazilikás térforma a római templomból fejlődött ki, oly módon, hogy a félkörös térbővítményt, az ún. exedrát, elhagyták. A kapukat az apszissal szemben nyitották meg, így a templomba belépő ember elé tárult a templom meghitt hangulatot teremtő, alázatosságra nevelő, szerénységet követelő, varázslatos világa. Festmények, szobrok, mesteri fényhatások lenyűgözték a látogatót.

A Dohány zsinagóga belső terén is érezhető a nagy világvallás, a katolicizmus hatása. Pontosabban itt arra a visszahatásra gondolunk, amely úgy az ötvösségben, mint a könyvművészetben, vagy az építészetben egyaránt kimutatható.

Tulajdonképpen van-e a zsidóságnak önálló művészete?

Annak ellenére, hogy az első monoteista vallásra immár több, mint háromezer esztendeje a nonfigurativitás és az etikájából adódó puritánság a jellemző, mégis beszélhetünk zsidó művészetről. Már az Ószövetség utal az első művészre, Becállélra. Munkássága nyomán az ókorban kifejlődött az artisztikum iránti vágy. Mindkét jeruzsálemi Szentély, sőt már ezek megépítése előtt az ún. pusztai sátor külső építésze és belső berendezési tárgyai — a fennmaradt írásos és tárgyi dokumentumok szerint — művészi ízlésre vallanak.

A zsidóság eszmevilágától a „Ne csinálj magadnak faragott képet!” tiltó parancsolat ellenére sem volt idegen a képzőművészet szeretete. A zsinagógai művészet alkotói Mózes diadalénekének költői megfogalmazású mondatára összpontosították erejüket: „Ez az én Istenem, hadd ékesítsem őt!” Ez az „ékesítés” vált művészetük forrásává.

A Dohány templom alkotói nem voltak zsidók! Olyan teret hoztak létre, amely a keresztény templom ismert szerkezeti elemeiből tevődik össze. Eszmei tartalma van a rávezetőtér és a templombelső kapcsolatának. A hívőt a frigyszekrény felé invitálja a dinamikus hosszajó.

„A palotabelsőket is hasonló módon komponálták meg, a királyszíne elé hosszú folyosókon, galériákon, templomsorokon át járulhatott az alattvaló, maga a trónterem is hosszanti elrendezésű, esetleg félkörös, vagy szegletes apszissal, bejárata pedig a trónussal szemközt volt.

TEMPLOM BELSŐ TERE. A templom aulájába három kétajtós kapun juthatunk be, amelyekre a vaspontokkal díszített pántos szerekezet a jellemző. Az aulát három kupola fedi le, melyek közül a középső a legnagyobb. Ezeket ornamentális festés díszíti. A középső portál felett miniaturizált rózsablakon szórt fény tör át.

A zsinagóga fő szerkezeti egységébe, a háromhajós belső térbe lépve a padlózatot mindenütt leborító mozaik a szembetűnő. A geometriai formák azonos ritmusban lüktetnek.

Monumentális, lenyűgöző tér tárul elénk. A pad-sorok tengere elsőprő lendülettel invitál arra, hogy előbbre, a hely vallási szempontból leglényegesebb része, az Áron Hákódes, a — Feszl Frigyes készíttete — Frigyszekrény felé közeledjünk. A középső

úttól jobbra-balra férfiak helyét találjuk. A második világháború befejezése óta a két oldalhajóba már asszonyok is ülhetnek. Rendeltetéséből adódóan azonban az első és a második emelet volt az, ahol a nők foglaltak helyet. Nagyünnepeken, amikor zsúfolásig megtelik a templom, a régi ültetési rend a domináló.

A padokat itt-ott fémfeliratok ékesítik. Rajtuk nevek. Ezekkel azokra a személyekre emlékeznek, akik a templom építéséhez, karbantartásához nagyobb összeggel járultak hozzá. Ezek az ún. örökülések.

A hosszanti térben két, hatalmas félköríves záródású vasoszlop emelkedik. Ezeken nyugszik a tetőszerkezet. Negyvenöt egységből áll a kazettás mennyezet, ahol a geometrizáló minták szerény díszítő motívumként jelennek meg. Jelenlegi állapotukat jelentős mértékben befolyásolta a történelem vihára.

Az alsó szinten és az első emeleten a falsíkot félköríves záródású ablaksor töri át, amelyekben visszatérő motívum a kék háttérből szinte kiugró hatágú Dávid csillag. A második szinten mindkét oldalon, három-három nagyméretű rózsablakon árad be a fény, megteremtve a meghittség hangulatát.

Az első oszlopoknál áll a katolicizmus hatását mutató, csigalépcsővel ellátott, impozáns oldalszószeák. Elhelyezésük indokolt, mert a hatalmas templomot csak innen lehet „bebeszélni”.

A keleti falon, az oltár rész előtt, félköríves formában, a hely szentségére zsol-táridézet hívja fel a hívők figyelmét.

„Mimizrách semes ád mövoo, möhulál sém Ádonáj.”

„Napkeletűl napnyugtáig legyen dicsérve Isten magasztos neve.”¹⁰

E mögött emelkedik az összetett térkonstrukciójú „szentély”, amely kétségkívül a legatraktívabb szerkezeti elem. Erőteljesen érződik rajta úgy strukturalitás, mint díszítettség tekintetében Feszl Frigyesnek, a Vígadó építőjének hatása.

ZSINAGÓGA ÁLLAPOTA. A Dohány utcai zsinagóga az európai művészet két áramlatának terméke. Magán viseli a romantikus építészet stílusjegyeit és a keleti ízléskultúrájú historizálás motívumait.

Legnagyobb rabbijaink hirdették itt magyar nyelven Isten igéjét, tanították az ősi Tant, a hagyomány szellemében.¹¹ Hosszú-hosszú évtizedek óta az imádság háza, ahol a hívő lélek őszinte fohással fordulhatott a Világ Alkotójához, a Mindenhatóhoz.

„1944-ben pedig, amikor leomlott minden gát, elszakadtak a korlátok, s mindent elöntött a gyilkos gyűlölet árja, a nagy templom oltalom, menedékhely-mentsvár lett. A hozzá csatlakozó épületekkel, a Hősök Templomával és a kultúrházzal együtt

először egy sárgafoltos munkaszolgálatos századnak adott otthont. Az ősi falak tövében »katonai körlet« keletkezett, amely nemcsak a századnak, hanem családtagjaiknak és hozzátartozóinak is menedékhely lett. Körös-körül az utcán forrongott a bosszúvágy, szóltak a fegyverek, — a nagy templom védelmezően magához ölel mintegy kétezer halálra szánt üldözött zsidót, és nem engedte feléjük a vérgőzös gyilkosokat. Szombat beköszöntése idején hétről hétre bevonultak a templomba a megvédettek és Isten előtt hálát adtak az eddigi megmenekülésért és további oltalomért imádkoztak.»

E csodálatos nagy épületet 27 találat érte, tetőzetén sérülések tátongtak. De az óriási vérvesztéséget szenvedett magyar zsidóság élni akarását, hitét és jövőbe vetett bizalmát bizonyította, hogy a Dohány utcai zsinagógát rendbehozták, s megindulhatott az aktív zsidó élet.

Az elmúlt időszakban a zsinagóga épületének állagát kikezdte az idő vasfoga. A mélybe hulló vakolat nem sebezni, de ölni akar.

Templomunk, amely a világ második legnagyobb zsinagógája, nekünk jelképünk, szimbólumunk, utat mutató fáklialág. De nemcsak nekünk, a multat sirató túlélőknek, hanem utódainknak, követőinknek is.

Parancsoló szükség főtemplomunk renoválása, megóvása. Meggyőződésünk, hogy minden testvérünk kötelezettségének érzi, hogy jótékonyág szellemében segítse a rekonstrukciós munkát.

A Magyar Állam és az Emmanuel Foundation (USA) áldozatvállalása, illetve gyűjtőmunkája biztató jel, hogy újból a régi pompájában hirdethessük Isten igéjét a Dohány utcai zsinagógában, amely megújultan is teljesíti történelmi hivatását.

A TEMPLOM MÉRLETEI, SZÁMADATAI

- I. A templom hossza : 53,1 m
A templom szélessége : 26,5 m
Belső hajója a Szentély emelvényéig 37,9 m hosszú, 24,6 m széles ; belmagassága 26 m
A Frigyszekrény 8,2 m magas
A templomban 1492 férfi és 1472 női ülés van
- II. Az orgonát 1859-ben Schulze Fr. I. és fia paulinzelli (Tübingia) gyárában Wöhler Gotthart tervei szerint építették. Ekkor 38 szóló és 6 mellék változata volt, 2 manuállal
1902-ben Anyster József és Schweida Rezső átépítette.
1931-ben Wehner Géza tervei alapján átépítették. Ma 4 manuál van, és elektro pneumatikus rendszerrel működik.

SZAKKIFEJEZÉSEK

apszis = templomok fő hajójának félköríves vagy szögletes alaprajzú lezárása

boltozat = nagyobb távolságok áthidalására is alkalmas, oszlopokra, pillérekra vagy falakra támaszkodó, íves térlefedő szerkezet. Jellegzetessége, hogy tégláinak vagy köveinek hézagai az ív sugarainak irányában helyezkednek el. Főbb formái : dongaboltozat (hengeres), keresztboltozat (két dongaboltozat találkozásából keletkezik), tükörboltozat (közepén vízszintes felülettel), hálóboltozat (hálószerűen egymást keresztező bordázattal), legyezőboltozat (legyezőszerűen szétágazó bordázattal). A félgömb alakú boltozat a kupola, a kupola és a szögletes tér közötti átmenetet csegelynek nevezzük. A boltozat az ún. boltvállra támaszkodik, a falban a boltozat támpontjának kihagyott mélyedés a boltfészek. A boltozat legfelső pontján elhelyezkedő kő a zárókő. (M. Kiss P.)

frigyszekrény = Európában a zsinagógák keleti falán elhelyezett „szekrény”, amelyekben a tórákat tárolják.

kváderezés = homlokzati kőfelületképzési mód, szabályos, faragott téglány alakú kövekkel.

menora = a világításra szolgál. Először az egyiptomi kivonulás után a pusztában felállított „miskán” („hajlék”) számára készítette el Becálél, Mózesnek az Isten által adott utasítása szerint. Ugyaníyet készítettek a Silóban felállított hajlék és a Salamon által felépített Szentély számára. A menora pontos leírása megtalálható Móz. II. 25,32-ben. A Szentély menorája hétkarú volt. Annak elpusztulása után megtil-

tották, hogy akár vasból is hétágú menorát készítsenek. Használatban volt öt-, hat- és nyolckarú menora. Hánuk-kákor nyolckarút használnak. A templomok díszítésére is használják a menorát, de égőinek száma vagy nyolc, vagy kevesebb, mint hét. A Második Szentély pusztulása után Titus elvitte a Szentély összes szent edényeit, köztük a menorát is. Ábrázolása látható Rómában Titus császár diadalívén (Jólesz Károly)

párkány = az épületet vízszintesen tagoló építészeti elem

rizalit = homlokzatrészlet, az épület homlokzati vonalából emelkedik ki ; típusai : közép-, oldal-, sarokrizalit

rózsaablak = a templomok nyugati főkapuja felett alkalmazott nagy kör alakú ablak

torusz = az oszlopláb tagja

trochilus = az oszlopláb tagja

tóra = Mózes öt könyve

JEGYZETEK

1. Dr. Büchler Sándor :
A zsidók története Budapesten.
Pest Város Levéltára. Intima 1626.
2. Pest Város Tanácsa jegyzőkönyve.
X. könyv 376. szám.
3. Naményi Ernő :
Célszerűség a zsinagóga-építészetben.
IMIT Évkönyv, 1937. 238—246. p.
4. Dr. Büchler Sándor :
A zsidók története Budapesten.
Budapest, 1901.
5. Katona József :
A 90 éves Dohány utcai templom.
Budapest, 1949.
6. Fülep Lajos, Dercsényi Dezső, Zádor Anna :
A magyarországi művészet története.
Budapest, 1970.
7. Mózes II. könyve 25,8
8. The Synagogues of Hungary.
Imre Heller and Zsigmond Vajda
New York, 1968. 52. p.
9. Csatlosi László :
Belső terek
Budapest, 1983. 32. p.
10. Zsoltárok, 113.3.

11. A zsinagóga rabbijai :	
Meisel Farkas Albert	1815—1867
Kohn Sámuel	1841—1920
Kayserling Mayer	1829—1905
Hevesi Simon	1863—1943
Fischer Gyula	1861—1944
Groszmann Zsigmond	1880—1945
Hevesi Ferenc	1898—1952
Herskovits Fábián	1907—1982
Katona József	1909—1959
Fisch Henrik	1907—1986
Salgó László	1910—1985
Schőner Alfréd	1948—

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Roth, Becalel Cecil :
Háumánut hájöhudit
Givátájim-Rámát Gán, 1974.
2. The Jewish World
Edited by Elie Kedourie, London, 1979.
3. Vadász Éde :
A pesti zsidó templom első ötven éve.
Budapest, 1909.
4. Katona József:
A 90 éves Dohány-utcai templom.
Budapest 1949
5. Raj Tamás :
A Dohány utcai zsinagóga
Budapest, 1984.
6. Grossmann Zsigmond :
A pesti kultusztemplom
Magyar Zsidó Szemle, Budapest, 1923. 86—94. p.
7. Goldberger Izidor :
A zsidóság templomépítési készsége.
Blau Emlékkönyv, Budapest, 1926. 187. p.
8. Kempf, Franz Xaver :
Geschichte und Bau des neuen Israelitischen Kultur-Temples in Pest,
1859
9. Vámos Ferenc :
Feszl Frigyes és kora. Magyar Művészet I. 1925. 353—357. p.

ז
הקצין החבר
ר יעקב
אייזנמאנן ניי
לכבוד ולזכרון
נשמת אשתו
מ מיינדל עה

